

Μνήμων

Τόμ. 14 (1992)

ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΝΕΩΝ (1941-1944). ΑΠΟ ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΣΤΟ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ

ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ

doi: [10.12681/mnimon.173](https://doi.org/10.12681/mnimon.173)**Βιβλιογραφική αναφορά:**

ΒΑΡΩΝ Ο. (1992). ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΝΕΩΝ (1941-1944). ΑΠΟ ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΣΤΟ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ. *Μνήμων*, 14, 115–131. <https://doi.org/10.12681/mnimon.173>

ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ

ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΝΕΩΝ (1941-1944) ΑΠΟ ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΣΤΟ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ

Τὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα τῶν νέων στὴν κατοχὴ ἀποτελεῖ βέβαια ὀργανικὸ κομμάτι τοῦ συνολικοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος, δὲν παύει ὅμως νὰ ἔχει τὶς ἰδιαιτερότητες ἐκεῖνες ποὺ ὀφείλονται στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἡλικιακῆς κατηγορίας ποὺ ἦταν ὁ φορέας του. Ἔτσι, μόνο ἢ ἐπὶ μέρους μελέτη του, μὲ στόχο νὰ ἀναδειχτεῖ ἡ σημασία του κυρίως γιὰ τὴ γενιὰ ποὺ διαμορφώθηκε μέσα ἀπ' αὐτό, θὰ ρίξει νέο φῶς στὸ φαινόμενο. Χωρὶς νὰ τὸ ἀποσυνδέουμε λοιπὸν ἀπὸ τὸ συνολικὸ φαινόμενο, θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀνιχνεύσουμε ἐκεῖνες τὶς πλευρὲς του, ποὺ ἀποτελοῦν κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας τὰ ἰδιαίτερά του χαρακτηριστικὰ καὶ συναπαρτίζουν ἔτσι τὴ φυσιογνωμία του.

Ἡ συμμετοχὴ τῶν νέων στὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα, κυρίως μέσα ἀπὸ φορεῖς ποὺ αὐτοπροσδιορίζονταν ὡς («νεανικόν»), ὑπῆρξε ἓνα φαινόμενο μὲ εὐρύτατη διάδοση. Οἱ φορεῖς αὐτοί, οἱ ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις τῶν νέων, ἀποτέλεσαν γέννημα τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν ποὺ τοὺς ἐξέθρεψαν. Γενεσιουργὸς τοὺς αἰτία ὑπῆρξε ἡ βούληση τῆς νεολαίας γιὰ ἀντίσταση στὸ καθεστῶς τῆς κατοχῆς. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ ἐπινοηθοῦν: τί θὰ σήμαινε ἡ ἀντίσταση καὶ κυρίως μὲ ποιὸν τρόπο θὰ ἔπαιρνε σάρκα καὶ ὀστᾶ σὲ καθεστῶς τέτοιας τρομοκρατίας, ὅπου ἡ παραμικρὴ διαμαρτυρίαμποροῦσε νὰ σημαίνει ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα.

Οἱ εἰδικὲς συνθῆκες τῆς κατοχῆς προσδιόρισαν λοιπὸν τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς ἀντίστασης σ' αὐτές. Ἡ ἀντίσταση ἐδῶ ἄρχιζε ἀπὸ τὴ μάχη γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἀπειλὴ στρεφόταν κατὰ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς. Ἀπὸ κεῖ καὶ ὕστερα ἀπλωνόταν σὲ κάθε τομέα καθημερινῆς ζωῆς καὶ τὴν διαπερνοῦσε ὀλόκληρη. Ἀφοῦ ἡ κατοχὴ καθόριζε τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ στὶς παραμικρότερες τῆς λεπτομέρειες (π.χ. ὥρες κυκλοφορίας καὶ προβλήματα συγκοινωνιῶν) ἡ ἀντίσταση σ' αὐτὴν ὀφείλε νὰ εἶναι ἓνα ἐξίσου καθολικὸ φαινόμενο

Μιὰ πρώτη μορφή αὐτοῦ τοῦ κειμένου διαβάστηκε στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο «Ἡ Εὐρώπη καὶ ἡ Μεσόγειος στὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον» τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, Νοέμβριος 1991.

και τέτοιο ύπῆρξε. Ἡ ἀντίσταση λοιπὸν ὡς τρόπος ζωῆς, ὡς ἐνεργητικὴ στάση ἀπέναντι σὲ μιὰ κατάσταση ποὺ στόχευε στὴν ἀπόλυτη παθητικοποίηση μέχρις ἐξουδετερώσεως τοῦ ἀτόμου. Στάση κάθε ἄλλο παρὰ αὐτονόητη, ἄρα μὲ ὅλη τὴ σημασία μιᾶς ἐπιλογῆς.

Ἐκτὸς τῆν ἄλλη, καθὼς εἶχε καταλυθεῖ κάθε προηγούμενη ἔννοια τάξεως, ὁ δρόμος ἦταν ἀνοιχτὸς γιὰ νὰ ὄνειρευτεῖ ὁ νέος ὄχι μόνον τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη κατοχὴ, ἀλλὰ καὶ μιὰ καινούρια τάξη πραγμάτων, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ παρελθόντος. Σαρώνοντας ἡ κατοχὴ τὴν ὡς τότε πραγματικότητα, σάρωνε καὶ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ προπολεμικὰ δεινὰ. Τὴν μεταπελευθερωτικὴ κοινωνία μποροῦσε ὁ καθένας νὰ τὴν ὄραματίζεται ἐλεύθερα. Καὶ αὐτὸ τὸ μεταπολεμικὸ ὄραμα ἐλευθερίας καὶ κοινωνικῆς δικαιοσύνης στάθηκε ὁ δεύτερος ἄξονας τῆς ἀντίστασης¹.

Θὰ προσεγγίσουμε τὴν ἱστορία τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος μέσα ἀπὸ τοὺς κυριότερους φορεῖς του: τὶς ἀντιστασιακὰς ὀργανώσεις τῶν νέων. Οἱ ὀργανώσεις αὐτές, δημιουργήματα σὲ μεγάλο βαθμὸ τῶν ἴδιων τῶν νέων, στάθηκαν οἱ μεγάλες δεξαμενὲς ποὺ δεξιώθηκαν τὴ διάθεση τῆς νεολαίας γιὰ ἀντίσταση, τὴ διαμόρφωσαν καὶ διαμορφώθηκαν ἀπ' αὐτὴν. Ἀποτελοῦν ἔτσι ἕνα προνομιακὸ πεδίο γιὰ τὴ μελέτη τῆς νεολαίας στὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι οἱ ὀργανώσεις αὐτὲς ἀπέτελεσαν τὴν ἀπάντηση ἐνὸς σημαντικοῦ τμήματος τῆς νεολαίας, ὄχι μόνον ἀπέναντι σ' ἕνα καθεστῶς κατοχῆς ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὰ πολιτικά, κοινωνικά καὶ ἰδεολογικὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ τους. Μέσα ἀπὸ τὸ ἔντυπο ὕλικὸ αὐτῶν τῶν ὀργανώσεων (ἰδρυτικά, καταστατικά, προκηρύξεις, τύπος κ.ἄ.) προβάλλει ἀνάγλυφα ὁ ὄραματισμὸς μιᾶς ἄλλης κοινωνίας, ἄλλου τύπου ἀνθρώπινα πρότυπα, ἄλλα συστήματα ἀξιών. Ἄλλοι οἱ διατυπώσεις εἶναι ρευστὲς καὶ νεφελώδεις, ἀλλοῦ ἀποσπληνίζονται καλύτερα. Τὸ θέμα εἶναι πάντως πὼς γίνονται πλούσιες ἰδεολογικὲς ζυμώσεις ποὺ ἀγγίζουν πολλὰς πλευρὰς τῆς πραγματικότητος. Ἀμφισβητοῦνται πολλὰ ἀπὸ τὰ μέχρι τότε παγιωμένα σχήματα στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν νοοτροπιῶν. Νέα συστήματα ἀξιών στήνονται, ἄλλοι πιὸ ὀλοκληρωμένα, καὶ ἄλλοι ἀποσπασματικά, ποὺ συγκροτοῦν μιὰ νέα πρόταση ζωῆς. Νέα ἰδεολογήματα παίρνουν τὴ θέση τῶν παλιῶν. Καὶ ἂν εἶναι ἀλήθεια πὼς κάθε γενιά γράφει τὴ δική της ἱστορία καὶ τὴν ἱστορία τῆς νεότητός της, ἡ ἱστορία τῆς νεότητος αὐτῆς τῆς γενιᾶς, ποὺ ἡ κατοχὴ τὴ βρῆκε ἀνάμεσα στὰ 15 καὶ τὰ 25, γράφτηκε μέσα ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ της στὴν ἀντίσταση.

Ἄν λάβει κανεὶς ὑπόψη ὅτι ἡ ἱστορία τῆς νεολαίας εἴθισται νὰ προσεγγίζεται μέσα ἀπὸ φορεῖς ὅπως ἡ ἐκπαίδευση, ὁ στρατός, τὸ σωματιστικὸ σύστημα ἢ τὰ ἰδρύματα πρόνοιας, φορεῖς δηλαδὴ τοὺς ὁποίους οἱ ἐνήλικες ἔχουν

1. Νίκος Σβορώνος, «Ἡ 28η Ὀκτωβρίου», Ἀνάλεκτα νεοελληνικῆς ἱστορίας καὶ ἱστοριογραφίας, Θεμέλιο 1987, σ. 327-336.

ἐπινοήσει γιὰ νὰ χειραγωγοῦν τὶς νεότερες γενιές, οἱ ὀργανώσεις αὐτὲς δίνουν τὴν εὐκαιρία νὰ πλησιάσουμε τοὺς νέους μιᾶς γενιᾶς μέσα ἀπὸ σχήματα ποὺ οἱ ἴδιοι δημιούργησαν καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ καθοδήγησαν αὐτόνομα. Μέσα ἀπὸ τὸ ὕλικὸ τῶν ὀργανώσεων αὐτῶν ἀκούγεται ὁ λόγος τῶν ἴδιων τῶν νέων. Κι αὐτὸ σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ νέοι «μίλησαν» πρώτη φορὰ τόσο πολὺ καὶ τόσο «ἐλεύθερα» στὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα².

Οἱ ὀργανώσεις αὐτὲς λοιπὸν ἔχουν μιὰ μοναδικότητα, ὡς φαινόμενο πρωτοφανέρωτο σ' αὐτὴν τὴν κλίμακα καὶ μ' αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά. Ἡ νεολαία ἀνάγεται σὲ συλλογικὸ ὑποκείμενο στὴ βάση τῆς νεανικῆς τῆς ιδιότητος καὶ οἱ νέοι σὰν ἰδιαίτερο κοινωνικὸ σύνολο —κι ἔχι σὰν μικρὲς ομάδες κομμουνιστῶν λόγου χάρι, ἢ σὰν ἐλίτ φοιτητῶν— ἀρθρώνουν ἕναν λόγο ποὺ ἀφορᾷ ὅλα τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα. Μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια γίνεται καὶ τὸ πέρασμα πρὸς τὴ σύγχρονη ἐποχὴ, ὅπου θεωρεῖται κοινὸς τόπος ἡ νεολαία νὰ ἔχει δικαίωμα λόγου στὴν κοινωνία. Αὐτὴ ἡ οἰκεία κατάσταση γιὰ τὶς μεταπολεμικὲς δεκαετίες ἐγκαινιάζεται σὲ εὐρεία κλίμακα μὲ τὴν κατοχὴ.

Γιὰ νὰ προσεγγίσουμε λοιπὸν τὶς ὀργανώσεις αὐτὲς χρησιμοποιήσαμε νέες πηγές, ποὺ ἀποδεσμεύουν τὸν «λόγο» τῶν ἴδιων τῶν νέων: τὰ ἔντυπα ποὺ οἱ ἴδιοι συντάσσαν καὶ τὰ ντοκουμέντα τους. Ἀποτελοῦν πηγές ποὺ ὡς τώρα εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ἔλλιπῶς ὡς καθόλου γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς ἱστορίας τῶν νέων. Ἡ σημασία τους ἔγκειται στὸ ὅτι ἀνιχνεύουμε σ' αὐτὲς τὸν δικό τους «λόγο». Γιὰ τὴν σημασία τοῦ λόγου τῶν ἴδιων τῶν νέων σὲ μιὰ ἱστορία τῆς νεότητος γράφει ὁ John Gillis: «Καμία ἀπὸ τὶς παραπάνω μεθόδους δὲν εἶναι πλήρης, ἀν δὲν δοθεῖ πρωταρχικὴ θέση στὰ αἰσθήματα καὶ στὶς ἀντιλήψεις τῶν ἴδιων τῶν νέων στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα. Γιατὶ ὅσο σημαντικὸ κι ἀν εἶναι τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο, εἶναι ἡ ἴδια ἡ συνείδηση τῆς νεολαίας, ἐν μέρει προσδιορισμένη ἀπὸ τὴν παρελθούσα ἐμπειρία τῆς ἡλικιακῆς τῆς κατηγορίας, ποὺ καθορίζει τὴν κατεύθυνση τῆς ἀλλαγῆς»³.

Σ' ἕνα δεῦτερο ἐπίπεδο, ἀναζητήσαμε τὶς σημερινὲς μαρτυρίες (προφορικὲς καὶ γραπτές) πολλῶν ἀπὸ τοὺς τότε ἐνεργοὺς νέους καὶ νέες, γιὰ νὰ ἀποκομίσουμε τὴν σημερινὴ ἀποτίμηση καὶ τὸν τρόπο ποὺ ἡ μνήμη κατέγραψε καὶ διέσωσε τὶς ἐμπειρίες. Τὸ παιχνίδι τοῦ χρόνου καὶ τῆς μνήμης εἶναι ἐνδιαφέρον: δὲν θεωροῦμε παραμορφώσεις τῶν καταστάσεων ἢ ἄχρηστες «ἐξιδανικεύσεις» αὐτὰ ποὺ οἱ τότε πρωταγωνιστὲς λένε σήμερα. Πολλὲς φορὲς βλέπουν σήμερα καθαρότερα πλευρὲς ποὺ τότε ἦταν θολὲς ἢ ἀόρατες, καὶ ποὺ

2. Δὲν ἀποτελεῖ παραδοξολογία ὁ συνδυασμὸς παράνομου καὶ ἐλεύθερου. Ὅτι ἡ ἐποχὴ τῆς πιὸ σκληρῆς κατοχῆς ὑπῆρξε συνάμα καὶ ἐποχὴ μιᾶς μεγάλῃς ἐλευθερίας, εἶναι κοινὸς τόπος γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχουν γραφεῖ πολλά. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ γραπτὰ τοῦ Jean-Paul Sartre γιὰ τὴν κατοχὴ. (*Situations III*, Gallimard 1945).

3. John Gillis, *Youth and history*, Νέα Ὑόρκη, Academic Press, 1981.

πῆραν τὸ νόημά τους μόνο μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Βγαίνοντας κι αὐτοὶ ἀπὸ μιὰ σιωπὴ πολλῶν δεκαετιῶν —μιὰ κι ὁ λόγος γύρω ἀπ' αὐτὰ δὲν ἄρχισε πρὶν τὸ 1974, κι ἀκόμη πιὸ μαζικὰ μετὰ τὸ 1981, σὲ ἔ,τι ἀφορᾷ κυρίως τὶς ὀργανώσεις τοῦ ἀριστεροῦ ἰδεολογικοπολιτικοῦ χώρου, ἀλλὰ ὄχι μόνον— κατέθεσαν γραπτὰ ἢ προφορικὰ τὴ βιωμένη τους ἀποψὴ τῶν πραγμάτων, πού στάθηκε ἰδιαίτερα χρήσιμη καί, συμπλεκόμενη μὲ τὶς ἄλλες πηγές, ἀποτέλεσε ἕναν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς δρόμους στὴν προσέγγιση καὶ κατανόηση τοῦ φαινομένου⁴. Αὐτὰ σὲ γενικὲς γραμμές.

* *
* *

Ἄν θέλαμε τώρα νὰ σκιαγραφήσουμε τὶς ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις τῶν νέων καὶ τὸ εἶδος τῆς κοινωνικῆς ἐμπειρίας πού ἀπέρρεε ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ σ' αὐτές (καὶ γιὰ ἀπλὴ σκιαγράφηση πρόκειται, γιατί ἕνα τόσο πλούσιο φαινόμενο δὲν κλείνεται σὲ πέντε-δέκα χαρακτηριστικά), θὰ λέγαμε πὼς διακρίνουμε τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά:

1) Ἡ ἔννοια τῆς ἐθελοντικῆς ἔνταξης

Ἡ ἔνταξή στὶς ὀργανώσεις αὐτὲς ἦταν ἐθελοντικὴ, μυστικὴ, καὶ ἀποτελοῦσε ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία τοῦ νέου. Γιὰ πολλοὺς, τὴν πρώτη μεγάλη ἀτομικὴ ἀπόφαση γιὰ τὴ ζωὴ τους, ἀπόφαση πού ἐπέσυρε μάλιστα μεγάλους κινδύνους. Ἡ ἔνταξή ἦταν ἰδιωτικὴ ὑπόθεση τοῦ νέου ἢ τῆς νέας, πού πολ-λὲς φορὲς ἔπρεπε νὰ τὴν κρύβει ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ τοὺς γονεῖς ἢ ἄλλοτε νὰ τὴν κρατᾷ κρυφὴ ἀπὸ τοὺς συμμαθητές. Ἡ ἔνταξή λοιπὸν ἀνῆκε στὶς ἀπελευθερωτικὲς διαδικασίες γιὰ τὸν ἔφηβο καὶ τὸν νέο, στὶς διαδικασίες ἐκεῖνες πού τὸν περνοῦν ἀπὸ τὴν παιδικὴ στὴν ὄριμη ἡλικία.

Ἔτσι ἡ ποιότητα τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ σ' αὐτὲς τὶς ὀργανώσεις διαφοροποιεῖται ριζικὰ ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς ἐμπειρίας πού ἀποκόμιζε ὁ νέος ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ του λόγου χάρι στὴν «Ἐθνικὴ Ὀργάνωση Νεολαίας» τοῦ καθεστῶτος Μεταξᾶ. Ἡ EON ἦταν ἕνα κανάλι χειραγωγῆσης τῆς νέας γενιᾶς, πού εἶχε ἐπινοηθεῖ ἀπὸ ἐνήλικες καὶ λειτουργοῦσε συμπληρωματικὰ μὲ τὴν δημόσια ἐκπαίδευση, σὲ βάση ὑποχρεωτικὴ καὶ καταπιεστικὴ. Ἐδῶ ἐντοπίζεται καὶ ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τῆς συμμετοχῆς στὴ νεολαία τῆς EON — ὄχι βέβαια σὲ ἐπίπεδο ἰδεολογικοπολιτικὸ, ἔπου ὑπάρχουν καθοριστικὲς διαφορές, ἀλλὰ σὲ ἐπίπεδο ἐμπειρίας γιὰ τὸν νέο ἢ τὸν ἔφηβο, κυρίως, πού συμμετεῖχε. Στὸ γεγονός πὼς ἡ συμμετοχὴ στὴν EON ἦταν ὑποχρεωτικὴ, ἐπὶ ποινῇ σὲ περίπτωση ἀποχῆς, ἐγκριεται μιὰ ὄχι ἀσήμαντη

4. Γιὰ τὴν προφορικὴ ἱστορία βλ. Paul Thompson, *The voice of the past*, Oxford University Press 1978 (β' ἔκδ. 1988).

διαφορὰ ἀπὸ τὶς ὀργανώσεις τῆς κατοχῆς. Κι αὐτὸ ἔχει νόημα νὰ εἰπωθεῖ ἐδῶ, μιὰ καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς νέους τῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων τῆς κατοχῆς εἶχαν περάσει μέσα ἀπὸ τὴν ΕΟΝ ὑποχρεωτικὰ ὡς μαθητές. Ἡ ἐμπειρία τῆς παράνομης ὀργάνωσης ἦταν κάτι ἄλλο, πού συχνὰ ἐκφράζεται μὲ ὄρους ἀντίθεσης μὲ τὴν προηγούμενη ἐμπειρία⁵.

2) Ἡ συλλογικότητα

Γιατί ὅμως τόσες ὀργανώσεις; Ἐνα βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀντιστασιακῆς πράξης ὑπῆρξε ἡ συλλογικότητα. Ἡ ἀντίσταση στὴ χιτλερική κατοχὴ δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἔχει συλλογικὸ χαρακτήρα. Τὸ καθεστῶς τῆς κατοχῆς, ὡς μιὰ ἔκτακτη κατάσταση κινδύνου, καθιστοῦσε ἀναγκαῖες τὶς συσπειρώσεις. Ἐποχὴ τῆς συλλογικότητος λοιπόν, οἱ ἀτομικὲς πρωτοβουλίες καὶ οἱ ἀτομικοὶ ἡρωϊσμοὶ πολὺ μικρὴ ἐμβέλεια μπορούσαν νὰ ἔχουν. Ἡ πρώτη φάση τῆς ἀντίστασης χαρακτηρίζεται ἀπὸ πράξεις ἀτομικοῦ ἡρωϊσμοῦ. Ἡ πρώτη τέτοια πράξις στὴν κατεχόμενη Ἀθήνα, πράξις ἀτομικοῦ ἡρωϊσμοῦ, πού πραγματοποιήθηκε αὐθόρμητα ἀπὸ δύο φοιτητές — τὸ κατέβασμα τῆς χιτλερικής σημαίας ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη — σηματοδοτεῖ συμβολικὰ καὶ τὴν ἑναρξὴ τῆς ἀντίστασης. Ἀπὸ κεῖ κι ὕστερα, καθὼς ἡ ἀντίσταση ὠριμάζει, περνάει σὲ ὅλο καὶ συλλογικότερες μορφές.

Παρέες τῆς γειτονιάς, τοῦ σχολείου ἢ τοῦ Πανεπιστημίου, βασιμιμένες σὲ κοινὲς πολιτικὲς ἐπιλογὲς μὲ εὐρεία ἔννοια, συσπειρώνονται καὶ συντονίζονται τὴ δράση τους. Λίγο-λίγο ἀναφαίνονται τὰ πρῶτα σχήματα, οἱ πρῶτες «ὀργανώσεις» — ἂν μπορούν νὰ ὀνομαστοῦν ὀργανώσεις οἱ μικρὲς συσπειρώσεις νέων μὲ τὴ μεγάλη ὀργὴ καὶ τὰ θολὰ ὄραματα, πού ἀναζητοῦσαν τρόπους νὰ ἀντιταχθοῦν στὴν ἀσφυκτικὴ πραγματικότητα. Οἱ ἴδιοι οἱ νέοι τὶς ὀνόμαζαν ἔτσι, καὶ μάλιστα τοὺς ἔδιναν μεγαλεπήβολα ὀνόματα ὅπως: «Πανελληνίους Ἐνωσίς Ἀγωνιζομένων Νέων», «Ἱερὴ Ταξιαρχία», «Ἐθνικὸ Κομμινάτο Νέων», «Φιλικὴ Ἐταιρεία Νέων». Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ '21 χρησίμευε συχνὰ ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ πολλὲς ὀμάδες ἐμπνέονταν ἀπ' αὐτὴν στὴν ἐπιλογὴ τοῦ ὀνόματός τους. Μέσα ἀπ' αὐτὲς λοιπόν καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορία τους γράφεται καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος τῶν νέων. Τουλάχιστον τὸ κομμάτι ἐκεῖνο τῆς ἱστορίας του πού μπορεῖ κάπως νὰ ἀνασυσταθεῖ.

Οἱ μεμονωμένες πράξεις ἀντίστασης, ἐμφανίζονται καὶ μιὰ πρόσθετη δυσκολία στὸ νὰ μελετηθοῦν. Ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία, ὅταν δὲν εἶναι τόσο θεαματικὴ ὅσο ἡ πράξις ἀντίστασης πού ἀναφέραμε, δὲν ἀφήνει εὐδιάκριτα ἕγνη. Πῶς λοιπόν νὰ προσεγγίσει κανεὶς κάθε πράξις ἀντίστασης πού διαπερνοῦσε

5. Ἐλένη Μαχαίρα, *Ἡ νεολαία τῆς 4ης Αὐγούστου*, ἐκδόσεις ΙΑΕΝ ἀρ. 13, Ἀθήνα 1987.

τὴν καθημερινότητα ἑνὸς μεγάλου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ, ἂν ὀρίσουμε ὡς «ἀντίσταση» κάθε κίνηση ποῦ ἐναντιωνόταν στοῦ ἐπίσημο καθεστῶς; Ἀναγκαστικά θὰ περιοριστοῦμε λοιπὸν στοῦ νὰ ἀναφερθοῦμε σ' ἕνα κλίμα συμπαράστασης, συναίνεσης καὶ ἐπιδοκιμασίας τῆς ἀντιστασιακῆς πράξης — στὴν πόλη καὶ στοῦ βουνό — ἀπὸ μέρους τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὶς ἐνεργοποιημένες μειοψηφίες, ποῦ ἐξῆφαινε τὸν προστατευτικὸ ἐκεῖνον ἰστό, χωρὶς τὸν ὁποῖο ἡ ἀντίσταση ἀπλούστατα δὲν θὰ ἦταν ἐφικτή⁶.

3) Ἡ διαμόρφωση τῆς ἀντιστασιακῆς συνείδησης

Εἶναι γεγονὸς πὼς οἱ διάφορες ὀργανώσεις διέφεραν ὡς πρὸς τὴν ἀποτελεσματικότητά τους, τὸ εὖρος τῶν δραστηριοτήτων τους, τὴ μαζικότητά τους. Ὅμως δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παραβλέψουμε ἕναν καὶ μοναδικὸ κοινὸ παρονομαστή: τὴ σημασία τοῦ ἴδιου τοῦ γεγονότος τῆς ὑπαρξῆς τους. Σημασία ποῦ δὲν ἀποτιμᾶται μόνο ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν ἢ ἀπὸ τὴν ἀπαριθμηση τῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ ἄθροισμά τους. Εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ στάση ἀπέναντι στοῦ καθεστῶς τῆς κατοχῆς, εἶναι ἡ διαμόρφωση τῆς συνείδησης τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου ποῦ ἐπιλέγει νὰ ἐναντιωθεῖ καὶ ὄχι νὰ ὑποταχθεῖ, κἀνοντας μιὰ ἐπιλογή ποῦ ἐπισύρει μεγάλους κινδύνους. Κι ἐκεῖ ἔγκειται καὶ ἡ μεγαλύτερη προσφορά τῶν ὀργανώσεων αὐτῶν. Ὑπῆρξαν ὁ χῶρος ὅπου ἕνα σημαντικό κομμάτι τῆς νεολαίας ἀπέκτησε γιὰ πρώτη φορά συνείδηση τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του ρόλου καὶ δυναμισμού, ὁ χῶρος ὅπου ἡ νεολαία μετατρέποταν σὲ ἕνα ἐν δράσει συλλογικὸ ὑποκείμενο.

4) Ἡ πολιτικοἰδεολογικὴ τους φυσιογνωμία

Τὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα τῶν νέων στὴ γέννησή του χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ποικιλία ὡς πρὸς τὶς πολιτικὲς του ἐπιλογὲς καὶ καταγωγές. Καλύπτει ἕνα εὐρὸ φάσμα πολιτικοἰδεολογικὸ, ἀπὸ τὴν κεντροδεξιὰ, ὡς τὸ φιλελεύθερο κέντρο καὶ τὴν ἀριστερά. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις νέων εἶχαν τὶς πολιτικὲς τους καὶ ἰδεολογικὲς ἀφετηρίες στὸν χῶρο ποῦ κάλυπταν

6. Γιὰ τὴν ὑποστήριξη αὐτῆς τῆς ἄποψης ὁ Jacques Semelin ἀναφέρει: «Τέλος, ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ σκοπὸς ἑνὸς στρατιωτικοῦ, πολιτικοῦ ἢ ἠθικοῦ κινήματος, αὐτὸ δὲν μπόρεσε νὰ ἀναπτυχθεῖ καὶ ἀκόμη περισσότερο νὰ ἐπιβιώσει παρὰ τὶς καταδόσεις καὶ τὶς προδοσίες, δίχως μιὰ ὀρισμένη συνενοχὴ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. [...] Λοιπὸν τί εἶναι πιὸ σημαντικό νὰ τονιστεῖ: ἡ «ἐνοπλῆ» διάσταση τοῦ ἀγώνα τῶν ἀναρτῶν, τῆς ὁποίας ἡ στρατιωτικὴ ἀποτελεσματικότητά ἔχει ἔτσι καὶ ἀλλιῶς ἀμφισβητηθεῖ, ἢ οἱ ἀλλαγὲς τῆς πνευματικῆς στάσης μιᾶς κοινῆς γνώμης τόσο ἐξοργισμένης ἀπὸ τὶς πιέσεις τοῦ κατακτητῆ, ποῦ ἕνα σημαντικό μέρος τῆς νεολαίας κατέληξε νὰ διαβεῖ τὸ κατῶφλι τῆς ἀνυπακοῆς τοῦ πολίτη χάρις στὴν ὑποστήριξη καλοπροαίρετων συνενοχῶν;» (*Sans armes face à Hitler, La Résistance civile en Europe*, ἐκδόσεις Payot, Παρίσι 1990, σ. 47).

πρὶν τὴν κατοχὴ τὰ κόμματα τοῦ φιλελεύθερου κέντρου καὶ τῆς δεξιᾶς, ἄλλες στὸν ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ χῶρο τῆς ἀριστερᾶς. Ἀντίθετα παρατηρήθηκε μιὰ κινητικότητα, καὶ μιὰ τάση συσπείρωσης τῶν νέων σὲ φορεῖς. Ὁ πλουραλισμὸς αὐτὸς συχνὰ λησμονεῖται ἢ ὑποβαθμίζεται, στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, καθὼς μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἐμφύλιου κλίματος ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1943 καὶ μετὰ ἔσβησαν οἱ ἀποχρώσεις, καὶ δημιουργήθηκαν τὰ δύο μεγάλα ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Στὸν ἀρχικὸ αὐτὸν πλουραλισμὸ συνέτεινε ἡ μὴ-ἐξάρτηση τῶν πρώτων νεανικῶν φορέων ἀπὸ παλιότερα ἰταλικά σχήματα.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ μέλη τῶν πρώτων ὀργανώσεων εἶχαν προηγούμενη θητεία σὲ πολιτικὲς νεολαίες: ἄλλοι στὴ νεολαία τοῦ «Ἐθνικοῦ Κόμματος» τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ὅσον ἀφορᾷ τὸν χῶρο τοῦ κέντρου. Ἄλλοι, ὡς φοιτητές, εἶχαν πάρει μιὰ πρώτη γέυση συμμετοχῆς σὲ παράνομη ὀργάνωση μέσα ἀπὸ τὸ «Ἀντιδικτατορικὸ Μέτωπο Νέων». Τὸ AMN ὑπῆρξε μιὰ συσπείρωση τῶν δημοκρατικῶν καὶ ἀριστερῶν φρονημάτων νέων ἀπέναντι στοῦ ἀνελεύθερο καθεστῶς Μεταξῆ. Ἡ ἐμπειρία ἦταν χρήσιμη καὶ γιὰ πολλοὺς στάθηκε ἓνα πρῶτο βάπτισμα.

Παρ' ὅλα αὐτὰ φαίνεται πῶς ἡ καινούρια συγκυρία δημιουργοῦσε τέτοιες συνθήκες ὥστε τὸ στοιχεῖο τῆς προηγούμενης πολιτικῆς ἔνταξης νὰ μὴν εἶναι καὶ τὸ καθοριστικόν. Ἡ πολιτικὴ τοποθέτηση τοῦ καθένα ἐπαναπροσδιορίζοταν μὲς στὴν κατοχὴ μὲ ἄλλους ὄρους. Οἱ ζυμώσεις τῆς ἐποχῆς ἐπλάθαν τὴ φυσιογνωμία τοῦ ἀντιστασιακοῦ νέου καὶ τὴν ριζοσπαστικοποιοῦσαν. Ἐποχὴ κινητικότητας λοιπόν, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πολιτικῆς συνειδητοποίησης καὶ τοποθέτησης. Γιὰ τὸ μεγαλύτερο ὅμως τμήμα τῆς νεολαίας, ἡ ἔνταξη σὲ μιὰ ἀντιστασιακὴ ὀργάνωση ἦταν καὶ ἡ πρώτη ἐθελοντικὴ ἔνταξη σὲ συλλογικὸ φορέα δράσης. Αὐτοὶ ἦταν τελικὰ οἱ νέοι ποὺ ἔδωσαν καὶ τὸν τόνο στὶς ὀργανώσεις: ἡ καινούρια γενιὰ ποὺ διαμόρφωσε τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ τῆς συνείδηση μέσα ἀπὸ τὴν ἀντίσταση.

Οἱ σημαντικότερες λοιπόν ἀπὸ τὶς ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις τῶν νέων διατήρησαν μικρότερη ἢ μεγαλύτερη αὐτονομία ἀπὸ προϋπάρχοντες πολιτικούς φορεῖς. Ὅλες οἱ ὀργανώσεις ὑπῆρξαν καινούρια σχήματα. Καμία δηλαδὴ ὀργάνωση δὲν ὑπῆρξε δημιούργημα μιᾶς καὶ μόνο προϋπάρχουσας πολιτικῆς νεολαίας, οὔτε αὐτὲς ποὺ τὴν πρωτοβουλία ἱδρύσεώς τους εἶχε μιὰ πολιτικὴ νεολαία. Χαρακτηριστικὸ τους ἀντίθετα ἦταν ὅτι ἀποτελοῦσαν πόλους συσπείρωσης ἑνὸς νέου ἀνθρώπινου δυναμικοῦ. Στὸν χῶρο τῆς κεντροδεξιᾶς αὐτὸ εἶχε νὰ κάνει μὲ τὴν ἀδράνεια τῶν παλαιῶν ἀστικῶν κομμάτων καὶ τὴν ἐξορία μέρους τῆς ἡγεσίας τους. Στὸν χῶρο τῆς ἀριστερᾶς ὀφειλόταν στὸν κατακερματισμὸ τῶν δυνάμεών της ποὺ τὴ χαρακτηρίζε στὴν ἀρχὴ τῆς κατοχῆς, ὡς συνέπεια τῶν διώξεων τοῦ καθεστώτος Μεταξῆ. Ἡ ἀνασυγκρότησή της θὰ συμβαδίσει μὲ τὴν ἱδρυση ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων κι αὐτὲς θὰ διαμορφώσουν τὸν χαρακτήρα της ἀπὸ δῶ καὶ πέρα.

Ἔτσι οἱ ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις νέων ἔφεραν μέσα τους — ἢ κάθε μιὰ μὲ τὸν τρόπο της — τὴν καινούρια δυναμικὴ τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος: ἦταν ὅλες τους δημιουργήματα τῆς ἐποχῆς τους.

5) *Αὐτονομία τῶν νεανικῶν ὀργανώσεων*

Ἡ αὐτονομία τῶν νεολαιίστικων ὀργανώσεων διατηρήθηκε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ καὶ ὡς πρὸς τὶς ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις τῶν («μεγάλων»), ἀκόμα καὶ μ' αὐτὲς μὲ τὶς ὁποῖες διατηροῦσαν δεσμούς. Ἡ ΕΠΟΝ ἐμφανίζεται, καὶ ἐν πολλοῖς ὑπῆρξε, ἰσότιμα συνεργαζόμενη μὲ τὸ ΕΑΜ ὀργάνωση. Στὴν αὐτονομία αὐτὴ ἔγκειται ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα χαρακτηριστικὰ τοῦ νεολαιίστικου κινήματος. Οἱ ὀργανώσεις τῶν νέων διαμόρφωναν λιγότερο ἢ περισσότερο τὸ δικό τους πρόσωπο, ποὺ ἦταν ὁ καθρέφτης τῆς γενιᾶς τους.

6) *Τάσεις συγχωνεύσεως καὶ τάσεις αὐτονομίας*

Εἶναι δυνατόν νὰ ἐπισημανθοῦν δύο ἀντίρροπες τάσεις στὴν ἐξέλιξη τοῦ νεολαιίστικου κινήματος. Ἀναλυτικὰ: ὅσον ἀφορᾷ τὶς ὀργανώσεις τοῦ ἀριστεροῦ πολιτικοῦ φάσματος, αὐτὲς ἔδειξαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν τάση νὰ συμπλέουν, νὰ συγχωνεύονται καὶ νὰ ἐνώνονται σὲ ὅλο καὶ πλατύτερα σχήματα. Ἐξάλλου αὐτὲς ἦταν καὶ οἱ ὀργανώσεις μαζικοῦ χαρακτήρα. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ προσπάθησαν νὰ ὑπερφαλαγγίσουν τὸν κατακερματισμό τους. Τελικὰ τὰ ὅλο καὶ εὐρύτερα σχήματα ποὺ ἰδρύουν καταλήγουν νὰ συγχωνευθοῦν στὴ μαζικὴ, ἐνιαία ὀργάνωση νεολαίας, τὴ μοναδικὴ ποὺ ὑπῆρξε πράγματι πανελλαδική, τὴν ΕΠΟΝ. Αὐτὸ ἔχει βέβαια νὰ κάνει καὶ μὲ τὴν ἀντίληψη τῆς ἀριστερᾶς γενιᾶς ὅτι τὸ κίνημα ὄφειλε νὰ εἶναι μαζικὸ καὶ ὅτι οἱ ἐνέργειες ποὺ ἐνδιέφεραν ἦταν οἱ συλλογικὲς. Ὁχι δηλαδὴ μεμονωμένοι ἥρωισμοὶ ἀλλὰ πράξεις ποὺ «ἀνέβαζαν» — ὅπως ἦταν ἡ ἔκφραση — τὸ ἐπίπεδο μαχητικότητος τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἀπ' τὴν ἄλλη ὄχθη τώρα, δὲν παρατηροῦνται ἀντίστοιχες τάσεις. Οἱ ὀργανώσεις τοῦ ὑπόλοιπου πολιτικοῦ φάσματος δὲν ἔχουν τὴν τάση νὰ γεφυρώσουν ὅσα τὶς χωρίζουν, ἀκόμα καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ αὐτὰ εἶναι δυσδιάκριτα. Γιὰ παράδειγμα οἱ δύο νεανικὲς ὀργανώσεις τῆς Ἀθήνας, ἡ «Ἱερὴ Ταξιαρχία» καὶ ἡ «Πανελλήνιος Ἐνωσις Ἀγωνιζομένων Νέων» (ΠΕΑΝ) ἔχουν καὶ τὸ δηλώνουν μεγάλες ἰδεολογικὲς συγγένειες καὶ ἀκόμη συγγένειες καταγωγῆς. Προζύμι καὶ γιὰ τὶς δυὸ στάθηκε ἡ «Στρατιὰ Σιλαβωμένων Νικητῶν» τοῦ ἀξιωματικοῦ τῆς ἀεροπορίας Κωνσταντίνου Περρίκου (ἀπότακτου τοῦ κινήματος τοῦ '35). Κι ὅμως, πέρα ἀπὸ κάποιες ἀνακρινώσεις συνεργασίας ποὺ ἐντοπίζονται στὰ ἔντυπά τους (τὰ Ἑλληνικὰ Νειάτα καὶ τὴ Λόξα ἀντίστοιχα) καὶ ποὺ εἶχαν ἀντίκρουσμα στὴν πράξη σὲ κοινὲς ἐξορμήσεις, δὲν εἶχαν τὴ βούληση νὰ συγχωνευθοῦν σὲ εὐρύτερα σχήματα, ἢ ὅποτε ἔγιναν κά-

ποιες προσπάθειες (ὅπως μὲ τὸν «Ἐθνικὸ Σύνδεσμο Ἀνωτάτων Σχολῶν») αὐτὲς δὲν εὐοδόθησαν. Ὁ ἀνταγωνισμὸς ἦταν μεγαλύτερος ἀπὸ τὰ κοινὰ ποῦ τὶς ἔνωσαν. Ἴσως ἡ ἀστική ἰδεολογία δὲν προσέφερε τὸ κατάλληλο ὑπόβαθρο γιὰ συλλογικότητα καὶ μαζικότητα.

7) Ἀντιπαλότητες καὶ συμμαχίες τῶν ὀργανώσεων

Ὅταν ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ '43 πραγματοποιήθηκε τὸ ρήγμα τῶν ἀριστερῶν μὲ τὶς ὑπόλοιπες ὀργανώσεις, ποῦ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα θὰ βάραινε ὄλο καὶ περισσότερο, σηματοδοτώντας τὴν ἑναρξὴ τοῦ ἐμφύλιου, αὐτὸ ἀναπαρήχθη καὶ στὸ ἐπίπεδο τῶν νεανικῶν ὀργανώσεων. Ὁ ἰσθὸς ποῦ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἐνώνει τὶς ὀργανώσεις τῶν νέων, στὴ βάση τῆς κοινῆς τους ἡλικιακῆς κατηγορίας καὶ μόνον, ἀποδείχθηκε ἀνίσχυρος. Τότε ἡ τομὴ ἔγινε ἀνάμεσα στὴν ΕΠΟΝ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ στὶς ὑπόλοιπες ὀργανώσεις ἀπὸ τὴν ἄλλη. Αὐτὴ ἡ ἀντιπαλότητα ἄρχισε μάλιστα νὰ λειτουργεῖ σὰν συνεχτικὸς ἰσθὸς τῶν ὑπόλοιπων. Συμμαχοῦσαν στὴ βάση τῆς ἀντιδικίας τους μὲ τὴν ΕΠΟΝ, ποῦ ἦταν ξεκάθαρη κι ἔντονη, χωρὶς παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ κατορθώσουν νὰ συμπήξουν ἕνα ἐνιαῖο σχῆμα ἀντιπαράθεσης σ' αὐτήν.

Ἡ ὑπόθεση πὼς ἡ νεολαία θὰ μπορούσε νὰ ὑπερβεῖ τὶς γενικότερες ἀντιθέσεις ἀποδείχθηκε οὐτοπική. Κι ἐδῶ θὰ διαφωνήσουμε μὲ τὸν Πέτρο Ἀνταῖο, ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐνότητα τῆς νεολαίας ἐπιτεύχθηκε στὴν ΕΠΟΝ. Μπορεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν της νὰ ἦταν συντριπτικὰ μεγαλύτερος, ὑπῆρχε ὅμως ἕνα μέρος τῆς νεολαίας μὲ ἰδεολογικὲς διαφορὲς ἀπὸ τὴν ΕΠΟΝ καὶ τὸ θέμα εἶναι ποιοτικῆς τάξεως καὶ ὄχι ποσοτικῆς⁷.

8) Συμμετοχὴ νέων γυναικῶν στὴν ἀντίσταση

Στὸ πλαίσιο τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος πραγματοποιεῖται ἡ μαζικὴ εἰσδοχὴ νέων γυναικῶν σὲ συλλογικὰ σχήματα — ὅπως ἦταν οἱ διάφορες ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις — σὲ πρωτοφανὴ κλίμακα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία. Τὸ κίνητρο γιὰ τὴν ἑνταξὴ σ' αὐτὲς τὶς ὀργανώσεις ὑπῆρξε φυσικὰ ἡ βούληση τῶν νέων γυναικῶν νὰ προσφέρουν στὸν κοινὸ ἀγώνα.

Ὅμως, πέρα ἀπ' τὴν πρωταρχικὴ του διάσταση, τὸ φαινόμενο τῆς μαζικῆς γυναικειᾶς συμμετοχῆς, στὴ δική μας ὀπτική, εἶναι πολυδιάστατο καὶ σηματοδοτεῖ μιὰ τομὴ στὴν ἱστορία τῶν γυναικῶν στὴν Ἑλλάδα. Τὴν ἐποχὴ

7. Ὁ Πέτρος Ἀνταῖος ἐκθέτει τὴν παραπάνω ἄποψη στὴ *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς ΕΠΟΝ* (ἐκδόσεις Καστανιώτη, τόμ. Α' - Β', Ἀθήνα 1977-1979). Τὸ ἔργο ἀποτελεῖ πολὺτιμο βοήθημα γιὰ τὴν ὀργάνωση: σ' αὐτὸ ὁ συγγραφέας ἔχει καταθέσει τὶς προσωπικὲς του ἐκτιμήσεις κι ἔχει δημοσιεύσει ὕλικὸ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κ.Σ. τῆς ΕΠΟΝ ποῦ βρίσκεται στὴν κατοχὴ του.

τῆς κατοχῆς ἢ νέα Ἑλληνίδα εἶδε νὰ ἀνοίγεται γι' αὐτὴν ἕνας καινούριος ὁρίζοντας μέσα ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ τῆς στὴν ἀντιστασιακὴ δράση. Πιστεύουμε πὼς ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ τῆς ἔδωσε ἕναν δρόμο νὰ εἰσχωρήσει στὸ κοινωνικό, πὺ μπορεῖ νὰ εἶναι συζητήσιμος, ὡποσδήποτε ὅμως δὲν τῆς τὸν ἐπεφύλασσε ἢ προπολεμικὴ τουλάχιστον κοινωνία.

Ἔτσι, προστίθεται μίᾳ ἐπιπλέον διάσταση γιὰ τὴ νέα γυναίκα: ἡ διάσταση τῆς παράλληλης κοινωνικῆς τῆς ἀπελευθέρωσης καὶ χειραφέτησης.

Πρῶτα-πρῶτα οἱ μεγαλύτερες ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις νέων ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἄτομα καὶ τῶν δύο φύλων. Δὲν εἶναι ἴσως γνωστὸ γιὰ τὶς μὴ-ἀριστερὲς ὁργανώσεις, ὅμως ὁργανώσεις ὅπως ἡ «Δημοκρατικὴ Νεολαία» τοῦ ΕΔΕΣ, ἡ ΠΕΑΝ, ἡ ΓΤ εἶχαν νέες γυναῖκες καὶ μάλιστα σὲ σημαντικὰ ποσοστά (τὴν πληροφορία ἀντλήσαμε καὶ ἐπιβεβαιώσαμε ἀπὸ προφορικὲς πηγές, μὴ καὶ οἱ γραπτὲς τηροῦν συχνὰ μίᾳ «διακριτικότητά» ὡς πρὸς τὴν γυναικεία παρουσία, τέτοια πὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴν τὴν ὑποπτευθεῖ καν). Οἱ ὁργανώσεις βέβαια αὐτὲς δὲν ἔδωσαν ἰδιαιτέρη βαρῦτητα στὸ γεγονός τῆς συμμετοχῆς κοριτσιῶν σ' αὐτὲς, οὔτε πρόβαλαν τὴν εὐρύτερη κοινωνικὴ του διάσταση. Δὲν προχώρησαν σὲ ἰδεολογικὲς ἐπεξεργασίες γύρω ἀπὸ τὸ θέμα καὶ γενικὰ δὲν προωθοῦνταν οἱ κοπέλες σ' αὐτὲς τὶς ὁργανώσεις ὡς στελέχη, παρὰ μόνον ὡς ἐξαιρέσεις. Οἱ νέες γυναῖκες ὅμως γίνονταν μὲ φυσικότητα ἀποδεκτὲς ὡς μέλη τῆς ὁργάνωσης, καὶ αὐτὸ ἐπηρέαζε βέβαια τὶς σχέσεις τῶν δύο φύλων, ἀλλοίωνε τὸ στερεότυπο τῆς κοπέλας. Ἄν καὶ δὲν ὑπῆρχε ρητὰ ἐκφρασμένη μίᾳ ἄλλη διάσταση στὴ γυναικεία συμμετοχὴ σ' αὐτὲς τὶς ὁργανώσεις, αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι ἡ διάσταση αὐτὴ δὲν λάνθανε καὶ δὲν λειτουργοῦσε.

Ἀντίθετα μὲ τὴν φειδωλὴ ἀναφορὰ στὴ γυναικεία παρουσία στὶς γραπτὲς πηγές αὐτῶν τῶν ὁργανώσεων, ἡ παρουσία μελῶν θηλυκοῦ γένους εἶναι ὀφθαλμοφανὴς καὶ ἐντυπωσιακὴ μόλις σκύψει κανεὶς στὰ ντοκουμέντα τῆς ΕΠΟΝ. Ἡ ὁργάνωση μὲ τὴν πιὸ προχωρημένη ἀνάλυση γύρω ἀπὸ τὸ θέμα στάθηκε ἀναμφίβολα ἡ ΕΠΟΝ. Αὐτὸ μοιάζει πιὸ εὐλογο ἂν συνυπολογίσουμε πὼς μίᾳ ἀπὸ τὶς ἰδρυτικὲς τῆς ὁργανώσεις ὑπῆρξε καὶ ἡ μοναδικὴ ἀμιγῶς γυναικεία ἀντιστασιακὴ ὁργάνωση, ἡ «Λεύτερη Νέα»⁸.

Ἡ εἰκονογραφία τῆς ΕΠΟΝ συνηγορεῖ στὶς ἀρχὲς τῆς ὁργάνωσης γύρω ἀπ' τὸ θέμα. Στὸ τεῦχος τῆς ἐφημερίδας τῆς, τῆς *Νέας Γενιάς*, πὺ δημοσιεύει τὸν δωδεκάλογο τῆς νεολαίας, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες ἀφίσες τῆς, πὺ ἔχουν ἀποτυπωθεῖ στὴ μνήμη ὡς οἱ κλασικὲς τῆς ΕΠΟΝ, τὸ σχέδιο εἰκονίζει ἕνα ἀγόρι καὶ μίᾳ κοπέλα πὺ ἀνεβαίνουν χέρι-χέρι μίᾳ σκάλα στὴν κορφὴ τῆς

8. Βλ. Ἀναστασία Βερβενιώτη, *Οἱ Συναγωνίστριες. Τὰ αἴτια τῆς συμμετοχῆς καὶ ἡ δράση τῶν γυναικῶν* στὶς ἐαμικὲς ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις 1941-1944, διδ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Ἀθῆνα 1991.

ὁποίας λάμπει ὁ ἥλιος, πατώντας ἀκριβῶς στὸ ἴδιο σκαλί. Τὸ κύτταρο τῆς νέας κοινωνίας θὰ εἶναι τὸ ζευγάρι, καὶ ἔτσι ἀποδίδεται τὸ σύγχρονο στερεότυπό του.

Ἄναζητώντας στὸ ἐπίπεδο τοῦ «λόγου» τὴν ἀποτύπωση τῆς στάσης τῆς ὀργάνωσης, ἀνατρέχουμε κατ' ἀρχὴν στὸ καταστατικό. Ἐκεῖ ἡ ΕΠΟΝ παίρνει ὑπόψη τῆς τῆς κοπέλες καὶ διεκδικεῖ γι' αὐτὲς ζωντανὸ χωρὸ κοινωνικῆς ὑπαρξῆς. Μικρὸ παράδειγμα: τρίτος σκοπὸς τοῦ καταστατικοῦ τῆς εἶναι ἡ ἀπόκτηση ἴσων πολιτικῶν δικαιωμάτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀπὸ 18 χρονῶν. Τὸ 8ο ἄρθρο τοῦ δωδεκάλογου ἀναφέρει: «θέλουμε ἐμεῖς οἱ νέες, λυτρωμένες ἀπὸ τὸν ἀπατηλὸ καὶ παραστρατημένο φεμινισμό, νὰ σπάσουμε τὶς ἀλυσίδες τῆς πολύμορφης σκλαβιάς μας καὶ νὰ ἀγωνιστοῦμε ὀλόψυχα πλάι καὶ μαζὶ μὲ τοὺς νέους, γιὰ νὰ καταχτήσουμε τὴν οἰκονομική, τὴν κοινωνική καὶ τὴν πολιτική μας ἰσότητα. Μόνον ἔτσι θὰ λάμπει ὁ ἀληθινὸς ἑαυτός μας καὶ θὰ ὑψωθοῦμε στὸν γνήσιο γυναικεῖο ἀνθρωπισμό». Δὲν θὰ σχολιάσουμε ἐδῶ τὴ στάση ἀπέναντι στὸν φεμινισμό, ποὺ προκύπτει ἀπὸ παλαιότερες ἀντιθέσεις ἀριστεροῦ καὶ φεμινιστικοῦ κινήματος. Θὰ ἦταν ὅμως μεγάλο σφάλμα παρασυρμένοι ἀπ' αὐτὴν τὴ διατύπωση νὰ παραβλέψουμε τὴν προσφορά τοῦ σκεπτικοῦ αὐτοῦ στὶς νέες γυναῖκες. Καὶ ἡ σημαντικότερη πηγὴ βέβαια καὶ ἐδῶ εἶναι οἱ προφορικές μαρτυρίες γιὰ τὸ πῶς λειτούργησε ἡ ἔνταξη γιὰ τὶς ἴδιες τὶς κοπέλες. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ κατάλληλος χώρος γιὰ τὴν παράθεση αὐτῶν τῶν μαρτυριῶν, ἡ ἐμπειρία πάντως συνοψίζεται ὡς θετική, καὶ ἀναμφίβολα ἀπελευθερωτική, ἰδιαίτερα γιὰ τὸν χωρὸ τῆς υπαίθρου, ὅπου τὰ γυναικεῖα δικαιώματα ἦταν πρωτόγνωρα.

9) Ἰδιαιτερότητες καὶ χαρακτῆρας τῆς ΕΠΟΝ

Γιὰ νὰ φανοῦν ὀρισμένες ἰδιομορφίες τῆς ΕΠΟΝ, πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν μερικὰ ἀπὸ τὰ πραγματολογικὰ στοιχεῖα ποὺ συγκροτοῦν τὴν ἱστορία τῆς. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος δημιουργίας τῆς ΕΠΟΝ. Ἡ προϊστορία ἔχει συνοπτικὰ ὡς ἐξῆς: ἡ «Ὀμοσπονδία Κομμουνιστικῶν Νεολαίων Ἑλλάδας» (ΟΚΝΕ), ἐπίσημη ἐπωνυμία τῆς νεολαίας τοῦ ΚΚΕ, ἀκολούθησε τὴν στρατηγική τοῦ κόμματος γιὰ εὐρεῖες ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις καὶ ὑλοποιώντας τὴν ἀπόφαση τῆς 8ης ὀλομέλειας τοῦ ΚΚΕ⁹ προχώρησε στὴν ἴδρυση τοῦ «Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου Νέων» στὶς 5 Φεβρουαρίου 1942. Μὲ τὴν πρωτοβουλία τῆς ἴδρυσης τοῦ ΕΑΜΝ ἄνοιγε ἕνας δρόμος γιὰ μιὰ διευρυμένη ἐθνικοαπελευθερωτικὴ ὀργάνωση τῆς νεολαίας. Ἡ νέα ὀργάνωση ἔφτιαξε ὀργανώσεις κυρίως στοὺς φοιτητὲς τῆς Ἀθῆνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ

9. Ἐπίσημα Κείμενα τοῦ ΚΚΕ, τόμ. Ε', σ. 67. Τὸ κομμάτι γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ ΕΑΜΝ ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ παράγραφο σὲ ἕνα κείμενο 8 σελ.

σέ στρώματα ἐργαζόμενων νέων στήν Ἀθήνα καί τόν Πειραιά. Ἡ ἐξοδός της στήν ἐπαρχία ὑπῆρξε ἰδιαίτερα περιορισμένη. Ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν της δὲν ξεπερνοῦσε τίς 10.000 στά τέλη τοῦ '42.

Γιὰ νά ἀντιληφθοῦμε περίπου γιὰ τί ἐπιπέδου ἀριθμούς πρόκειται στήν ἀρχή τῆς συγκρότησης τοῦ ΕΑΜΝ, στά ντοκουμέντα πού ἔχουν διασωθεῖ στό Ἀρχεῖο τῆς ΕΠΟΝ συναντᾶμε στήν ἀρχή διψήφιους ἀριθμούς, πού γίνονται πρὸς τὸ καλοκαίρι τοῦ '42 τριψήφιοι. Ἐνδεικτικά: α' τρίμηνο τοῦ '42 στὸν Πειραιά: Κ. Ν. 290 μέλη, β' τρίμηνο 480 — ΕΑΜΝ, α' τρίμηνο 50 μέλη, β' τρίμηνο 200¹⁰. Οὔτε καν ἔλα τὰ μέλη τῆς Κ. Ν. δὲν ἀνήκουν στό ΕΑΜΝ στήν παραπάνω περίπτωσι. Ἡ ἀνασυγκρότησι τῆς ἴδιας τῆς διαλυμένης ΟΚΝΕ φαίνεται νά προηγεῖται καί ἡ ἀνάγκη γιὰ ἓνα μέτωπο τῆς νεολαίας νά μὴν ἔχει ἀκόμα γίνει συνείδησι. Ἀλλὰ καί ἀργότερα, ἀνάμεσα στά μέλη τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας καί στά μέλη τοῦ ΕΑΜΝ, ἡ ἀντιστοιχία εἶναι ἀκόμη τέτοια ὥστε ἂν δὲν πρόκειται γιὰ τὰ ἴδια ἀκριβῶς πρόσωπα, ὁ ἀριθμός τῶν νέων πού ἀνήκουν στό ΕΑΜΝ καί δὲν εἶναι μέλη τῆς ΟΚΝΕ εἶναι τόσο μικρὸς πού ἡ ΟΚΝΕ ἐξακολουθεῖ νά δίνει τὸν τόνο.

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ '43 ἡ βούλησι περαιτέρω διεύρυνσι τῆς ὀργάνωσις ὀδήγησε στήν ἰδρύσι τῆς ΕΠΟΝ. Ἐδῶ φαίνεται ἡ ἀπόφασι νά ξεκιναῖ περισσότερο μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ νεολαία. "Ὅταν ἰδρύθηκε ἡ ΕΠΟΝ, συναπαρτίσθηκε ἀπὸ 10 διαφορετικὰς ὀργανώσεις πού δὲν δίστασαν νά αὐτοκαταργηθοῦν καί νά συναποτελέσουν τὸ νέο σχῆμα. Κάτι πού δὲν εἶχε γίνει στό ΕΑΜΝ, ὅπου κάθε μία ἀπὸ τίς συνεργαζόμενες ὀργανώσεις κρατοῦσε τὴν αὐτονομία της. Ἡ ΕΠΟΝ λοιπὸν δὲν ἦταν πιά ἡ νεολαία τοῦ ΕΑΜ, ἦταν κάτι ἄλλο, ἓνα βῆμα στήν κατεύθυνσι τῆς αὐτονομίας καί τῆς ἐνότητος τῆς νεολαίας. Δὲν θὰ ἔπρεπε νά ὑποτιμηθεῖ ἡ συμβολικὴ ἀλλὰ καί πραγματικὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἀπλοποιώντας τὴν πραγματικότητα. Θὰ ἦταν σὰν νά διαγράφαμε μιὰ βασανιστικὴ πορεία καί προβληματικὴ πού ὀδήγησε ἀπὸ τὸ ἓνα σχῆμα στό ἄλλο. Ἡ ΕΠΟΝ λοιπὸν ἦταν κάτι ἄλλο, πολὺ πιὸ σύνθετο, ἀφοῦ προϋπέθετε μιάν ἄλλη ἀντίληψιν.

Ἐκεῖ ἔγινε καί ἡ μεγάλη ἐκτίναξι στοὺς ἀριθμούς. Μιὰ πραγματικὴ ἔκρηξι σημειώθηκε στά ἐπίπεδα συμμετοχῆς στήν καινούρια ὀργάνωσι. Ἡ ΕΠΟΝ ἰδρύθηκε στήν Ἀθήνα ἐπίσημα τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1943, μὲ τὴν αὐτοδιάλυσι 10 ὀργανώσεων. Ἀμέσως μετὰ τὴν τυπικὴ ἰδρύσι, στελέχη ξεκίνησαν δύσκολα καί μακρινὰ ταξίδια καί ἔστησαν ὀργανώσεις τῆς ΕΠΟΝ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Σημειώθηκε μιὰ πρωτοφανὴς ἐξόρμησι πρὸς τὴν ἐπαρχία. Ὅπου ὑπῆρχαν τοπικὰς ἀντιστασιακὰς ὀργανώσεις νέων, αὐτὲς συχνὰ προσχώρησαν στήν ΕΠΟΝ, δημιουργώντας ἔτσι τὸν πρῶτον τοπικὸν πυρήνα.

10. Ἀνταῖος Α', I σ. 276 (σχεδιάγραμμα 14). Πίνακες μὲ ἀριθμούς μελῶν δημοσιεύονται στὸν Ἀνταῖον καί ἀπόκεινται στό Ἀρχεῖον ΕΠΟΝ.

(Παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ «Ἐνωση Νέων Ἀγωνιστῶν Ροῦμελης» ἢ ἡ «Ἐνιαία Πανηπειρωτική Ὁργάνωση Νέων»).

Ἡ διαδικασία αὐτὴ ποίκιλλε ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ: στὶς κατεχόμενες ἐπαρχιακὲς πόλεις εἶχε τὴ μορφή μυστικῶν παράνομων συνεδριάσεων. Στὰ χωριὰ ὅμως τῆς Ἐλευθέρης Ἑλλάδας, ποὺ δὲν εἶναι καθόλου λίγα ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ '43 καὶ μετὰ, ἔπαιρνε συχνὰ ἀνοιχτὸ καὶ πανηγυρικὸ χαρακτήρα. Παράδειγμα: «Ἡ δουλειὰ τοῦ πρώτου μήνα ἦταν δουλειὰ στρατολογίας, ποὺ στὰ χωριὰ ποὺ δὲν ὑπῆρχαν Γερμανοῦταλοι (κι ἦταν τὰ πιὸ πολλὰ τότε) γινόταν μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο. Πήγαιναν στελέχη μας σ' ἓνα χωριό, ἀν ὑπῆρχαν ὀργανωμένοι (μεγάλοι καὶ νέοι) μὲ τὴ βοήθειά τους συγκαλοῦσαν γενικὴ συνέλευση ὅλου τοῦ χωριοῦ ἢ ὅλων τῶν νέων μόνο. Ἐκεῖ τοὺς μιλοῦσαν γιὰ τὴν ΕΠΟΝ καὶ φτιάχνανε ἀμέσως μετὰ τὶς ὁμάδες φτιάχνοντας ἐπὶ τόπου καὶ τὸ γραφεῖο τῆς ὁμάδας. Ἔτσι θυμᾶμαι εἶχα πάει σ' ἓνα χωριό (τὸ [...χώρι, δυσανάγνωστο]) ποῦναι ἔξω ἀπὸ τὴν Ὑπάτη καὶ μὲ τὴν καμπάνα καλέσαμε τοὺς νέους κι ἀμέσως ἔγιναν δυὸ συνελεύσεις μιὰ τῶν ἀγοριῶν στὸ σχολεῖο μιὰ τῶν κοριτσιῶν στὴν ἐκκλησιά»¹¹. Κάθε ἄλλο παρὰ παράνομη ὀργάνωση θυμίζει τὸ εἶδος τῆς στρατολογίας. Αὐτὸ ἐξάλλου ἐξηγεῖ τὴν ραγδαία ἀνάπτυξη.

Ὅταν λοιπὸν ἓνας πολὺ μικρὸς ἀρχικὸς πυρήνας ὑφίσταται τὴν πίεση μιᾶς τέτοιας χιονοστιβάδας, εἶναι φυσικὸ νὰ ἐπιδέχεται ἀλλοιώσεις καὶ νὰ διαμορφώνει ἓναν νέο πιὰ χαρακτήρα. Θὰ ἔπρεπε νὰ προσέδιδε κανεὶς μεταφυσικὸ χαρακτήρα στὸν κεντρικὸ μηχανισμό γιὰ νὰ θεωρήσει ὅτι ἦταν δυνατὸν τὰ παλιὰ μέλη τῆς ΟΚΝΕ νὰ ἔλεγχαν ἀπόλυτα αὐτὴν τὴν κατάσταση. Νέα τοπικὰ στελέχη ἀναδεικνύονται σὲ κάθε περιοχὴ, ποὺ δὲν κουβαλᾶνε τὶς προκαταλήψεις καὶ τὸ ἰδεολογικὸ φορτίο τῶν παλιῶν μελῶν τῆς ΟΚΝΕ, κι αὐτοὶ εἶναι ποὺ δίνουν τὸν χαρακτήρα καὶ τὸν τόνο στὴ νέα ὀργάνωση. Ἡ ποιοτικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ, ἀπόρροια σὲ μεγάλο βαθμὸ τῆς δυναμικῆς τῶν χιλιάδων νέων ἀνθρώπων, ἔχει μείνει στὴ μνήμη τῶν τότε στελεχῶν. Ἀνέφερε σχετικὰ ὁ Πάνος Δημητρίου (γραμματέας τοῦ Συμβουλίου περιοχῆς Μακεδονίας-Θράκης τῆς ΕΠΟΝ): «Ἡ ΟΚΝΕ αὐτοδιαλύθηκε μὲ τὴν ἴδρυσή τῆς ΕΠΟΝ. Συγχωνεύτηκαν οἱ ὀργανώσεις κι ἦταν μιὰ ἐνιαία πιὰ ὀργάνωση. Καὶ μέσα στὴν κοινὴ πορεία, τὴν κοινὴ δράση, τὰ κοινὰ ἰδανικά, ὑπῆρξε καὶ μιὰ ὕσμωση, δηλαδή πιὰ δὲν ξεχώριζες τὸν παλιὸ Ὀκνίτη». Ὡς πρὸς τὴν παρακολούθηση τῶν τοπικῶν ὀργανώσεων ἀπὸ τὰ στελέχη: «Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν περνούσαμε περιοδεῖες, πηγαίναμε στὶς ὀργανώσεις, καλοῦσαμε συσκέψεις, ἀλλὰ αὐτὸ ἦταν κατὰ ἀραιὰ διαστήματα. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα λοιπὸν ὑπῆρχαν πάρα πολλὰ περιθώρια, εὐρύτατα περιθώρια, γιὰ ἀνάπτυξη αὐτόνομης δραστηριότητας»¹².

Καὶ ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἐμπεριεῖχε ἓναν μεγαλύτερο σεβασμὸ πρὸς τὰ μέλη

11. Ἀδημοσίητο ντοκουμέντο ἀπὸ Ἀρχ. ΕΠΟΝ, φάκ. 8.

12. Συζήτηση μὲ τὸν Πάνο Δημητρίου μαγνητοφωνημένη, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1990.

καὶ πίστη στὴν αὐτενέργεια. Ἡ ΕΠΟΝ ἀπελευθέρωσε ἓνα τεράστιο δυναμικὸ πού βρισκόταν σὲ λήθαργο κυρίως στοὺς ἐφήβους καὶ τοὺς νέους τῆς ἐπαρχίας καὶ τῆς ὑπαίθρου. Πολὺ συνοπτικὰ ἀναφέρουμε μόνον τὴ σημασία πού ἐπαιρναν τὸ τοπικὸ ἔντυπο, ἡ θεατρικὴ παράσταση, ὁ σύλλογος, ἡ βιβλιοθήκη. Γιὰ νὰ μὴ ἀναφέρουμε τοὺς παιδικoὺς σταθμοὺς, τὸ ἀνοιγμα τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τὰ συσσίτια.

Ἡ ΕΠΟΝ ἔφερε μαζὶ τῆς τὴν παραδοχὴ τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ιδιομορφιῶν τῆς νεολαίας. Δὲν εἶναι τυχαῖο πού τὸ καταστατικὸ τῆς ΕΠΟΝ ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπίσημα κείμενά της ἐμφανίζουν τὶς πιὸ προχωρημένες γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐπεξεργασίες γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς νεολαίας, πού — σημειωτέον — ἀποτελεῖται γιὰ τὴν ΕΠΟΝ καὶ ἀπὸ τὰ δύο φύλα. Ἀλλιῶς λοιπὸν ἰεραρχοῦνται τὰ προβλήματα καὶ οἱ στόχοι καὶ πιστεύουμε πὼς ἂν ἡ ΕΠΟΝ ἔγινε ἡ ὁργάνωση τῶν 600.000 μελῶν κατὰ τὴν ἀπελευθέρωση, αὐτὸ τὸ χρωστάει σὲ σημαντικὸ βαθμὸ σ' αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα της.

Ἀκόμη ὁ ὀρίζοντάς της δὲν σταματοῦσε στὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὶς δυνάμεις κατοχῆς καὶ στὴν πρόταση ἑνὸς δίκαιου μεταπελευθερωτικοῦ καθεστώτος, ἀλλὰ ἔθετε σὲ ἀμφισβήτηση πολλὰ ἀπὸ τὰ μέχρι τότε συστήματα ἀξιών, ἐπέλεγε τί θὰ κρατοῦσε καὶ διαμόρφωνε νέα. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ ΕΠΟΝ ἐπεξεργάστηκε τότε τὴν πιὸ ὀλοκληρωμένη πρόταση ζωῆς.

Συμβολικὴ ἀξία προσλαμβάνει τὸ γεγονὸς πὼς οἱ νέοι πού ἦσαν ὡς τότε στὴν πλειοψηφία τοὺς ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου λόγω ἡλικίας, σύμφωνα μὲ τὴν προπολεμικὴ νομοθεσία, ψήφισαν γιὰ πρώτη φορά. Οἱ νέοι ἀπὸ 18 χρονῶν καὶ πάνω (ἄγόρια καὶ κορίτσια) ψήφισαν στὶς ἐκλογές τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης πού ἔγιναν στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1943. Τὸ φαινόμενο ἐπαναλήφθηκε σὲ μεγαλύτερη κλίμακα τὴν ἀνοιξὴ τοῦ '44 μὲ τὶς ἐκλογές τῆς ΠΕΕΑ καὶ μὲ τὴν συμμετοχὴ μελῶν τοῦ Κεντρικοῦ Συμβουλίου τῆς ΕΠΟΝ ὡς Ἐθνοσυμβούλων στὴ σύγκληση τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου, στὶς Κορυχάδες τὸν Μάιο τοῦ '44. Τίποτα δὲν ἦταν αὐτονόητο, καὶ ἡ καινούρια γραμμὴ προσέκρουε ἀκόμη στὶς ἀντιστάσεις πολλῶν παλιῶν μελῶν τῶν ἴδιων τῶν ὁργανώσεων¹³.

13. Μία μαρτυρία γύρω ἀπὸ τὶς δυσκολίες ἐφαρμογῆς: «Οἱ ἐκλογές τῶν κοινοτικῶν συμβουλίων τὸν Ἀπρίλη τοῦ '43 ἔχουν τὸ ἐξῆς ἐξαιρετικὸ. Γιὰ πρώτη φορά ψηφίζουν οἱ νέοι πάνω ἀπὸ 18 χρονῶν. Τὸ πράγμα αὐτὸ ἀποφασίστηκε σ' ἓνα μεγάλο κομματικὸ ἀχτίφ [...]. Ὅμως δὲν ἦταν καὶ τόσο εὐκόλο νὰ γίνῃ στὴν πραγματικότητα. Σὲ πολλὰ χωριά οἱ ἴδιοι οἱ ὑπεύθυνοι τῶν ὁργανώσεων ἀρνήθηκαν νὰ ἀφήσουν τοὺς νέους νὰ ψηφίσουν. Ἄλλοι λέγανε πάνω ἀπὸ 20 ἄλλοι λέγανε νὰ μὴν ψηφίσουν τὰ κορίτσια κλπ. μὲ διάφορες δικαιολογίες ὅπως "δὲν ἔχει ἀκόμα ὀριμάσει τὸ ζήτημα" ἢ "θὰ μᾶς χτυπήσει ἡ ἀντίδραση" κλπ. Ἡ νεολαία ἀντέδρασε καὶ ἀπαίτησε νὰ ψηφίσει. [...] οἱ ντόπιοι ἐπέμειναν καὶ χρειάστηκε νὰ κατέβουν ὁμαδικὰ σὰν διαδήλωση οἱ νέοι γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ψηφίσουν». Ἀπὸ Ἐκθεση τοῦ Ἀρχεῖου τῆς ΕΠΟΝ γιὰ τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, φάκ. Α8/Ι/Ἐκθέσεις.

Πραγματοποιήθηκε ὁ τρίτος σκοπὸς τοῦ καταστατικοῦ τῆς ΕΠΟΝ πού ἀναφερόταν στὰ πολιτικὰ δικαιώματα «γιὰ τοὺς νέους καὶ τὶς νέες πού εἶναι πάνω ἀπὸ 18 χρόνων, ἀφοῦ ἔχουν ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ». Ἡ ἰδιομορφία τοῦ χαρακτήρα τῆς ΕΠΟΝ ἐξάλλου ἦταν πῶς ἀπὸ τὴν ἀρχή, πέρα ἀπὸ τὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα, ἔθετε σὰν στόχο τῆς τὴν ὑπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τῆς νέας γενιᾶς στὴν μεταπελευθερωτικὴ κοινωνία. Ἡ νεολαία δηλαδή, ἀκριβῶς σὰν ξεχωριστὸ κοινωνικὸ στρώμα, ἀπέκτησε πρώτη φορὰ ἕναν ἐκφραστή της. Ἐκεῖ ἐγκιταί, πιστεύουμε, καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ κλειδιὰ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ΕΠΟΝ, πέρα ἀπὸ τὴ γενικότερη ἀκτινοβολία τοῦ ἀριστεροῦ ὁράματος. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια ἡ ΕΠΟΝ βοήθησε στὴ συγκρότηση τῆς νεολαίας ὡς ἰδιαίτερου κοινωνικοῦ συνόλου, ἄρα καὶ ὡς «ὑποκειμένου» τῆς ἱστορίας.

Αὐτὸ ἦταν ἐξάλλου φυσικό, ἀφοῦ ἡ ἰδιομορφία τῆς ΕΠΟΝ συνίστατο στὸ ὅτι δὲν ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὴ ὁργάνωση νεολαίας, ἀλλὰ μιὰ ὁργάνωση νεολαίας καὶ γιὰ καιρὸ εἰρήνης καὶ γιὰ καιρὸ πολέμου. Ἡ ἰδιαιτερότητα αὐτῆ τῆς ΕΠΟΝ, πού προέβλεπε τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση της καὶ γιὰ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, τῆς ἔδωσε μιὰν ἄλλη πνοὴ ζωῆς ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἐκεῖ πού οἱ ἄλλες ὁργανώσεις νέων ἦταν ληξιπρόθεσμες — μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀφοῦ ἐκπληρώνονταν ὁ βασικὸς σκοπὸς τους, ἡ ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση, δὲν εἶχαν πιὰ λόγος ὑπαρξῆς — ἡ ΕΠΟΝ ὁραματίστηκε τὸ μέλλον της καὶ μαζί τὸ μέλλον τῶν νέων. Πιστεύουμε ὅτι σ' αὐτὸ ἐγκιταί ἡ σημαντικότερη συμβολὴ τῆς ΕΠΟΝ στὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι καὶ συνάμα τὸ βασικὸ κλειδί τῆς ἐπιτυχίας της, περισσότερο ἀπ' ὅ,τι σὲ ὅποιοδὴποτε ἄλλη πλευρά. Λόγου χάρι, τὸ ἐνωτικὸ της κήρυγμα δὲν μπόρεσε νὰ ὑπερβεῖ τὴν ἀντίθεση δεξιᾶς-ἀριστερᾶς, πού ὑποχρέωσε ὅλους τοὺς φορεῖς τῆς ἀντίστασης νὰ ἐνταχθοῦν στὸ ἕνα ἢ στὸ ἄλλο στρατόπεδο. Ἔτσι κλειδί ἐρμηνείας τῆς ἐπιτυχίας τῆς ΕΠΟΝ καὶ ταυτόχρονα σημαντικότερη προσφορά της παραμένει ἡ πρόταση ζωῆς πού ἐπεξεργάστηκε γιὰ τὴ νεολαία. Ἡ ΕΠΟΝ ἔδρασε ἔτσι σημαντικὰ σ' ἕναν τομέα πολὺ εὐρύτερο ἀπὸ τὸν στενὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ. Ἡ βίαιη ἀνακοπὴ τῆς δράσης της μεταπελευθερωτικὰ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ξέρουμε πῶς ἀκριβῶς θὰ εἶχε ἐξελιχθεῖ ἡ ὁργάνωση σὲ καιρὸ εἰρήνης καὶ ποιὰ θὰ ἦταν ἀκριβῶς ἡ προσφορά της στὴ διαμόρφωση μιᾶς γενιᾶς, ἀν εἶχε ἀπρόσκοπτα ἀναπτυχθεῖ. Ἡ ΕΠΟΝ, τέλος, μὲ τὴν φιλειρηνικὴ πλευρὰ τῆς ταυτότητάς της, ἀποτελεῖ τὸν πρόδρομο τῶν μεταπολεμικῶν ὁργανώσεων νεολαίας (π.χ. νεολαία Λαμπράκη) πού καθοριστικὸ στοιχεῖο τῆς φυσιογνωμίας τους ἦταν ἡ πάλη γιὰ τὴν εἰρήνη.

* * *

Ἡ νεολαία ἀποκτᾶ λοιπὸν πρώτη φορὰ τέτοια ὄντοτητα. Γίνεται ἀπὸ τοὺς βασικούς πρωταγωνιστὲς τῶν ἐξελίξεων. Διαμορφώνει μιὰ τελείως καινούρια συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της, μιὰ συνειδητοποίηση τῆς ἰδιαιτερότητάς της, τῶν δυνατοτήτων της καὶ τῶν δικαιωμάτων της. Οὐσιαστικὰ ἡ νεολαία βρέθηκε πιὸ ἐλεύθερη ἀπὸ πρὶν στὴν ἀναζήτηση τῶν σχημάτων ποὺ τῆς ἀντιστοιχοῦσαν καὶ δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωση ποὺ τὸ καθεστῶς τῆς κατοχῆς ἀπελευθέρωσε δυνάμεις, σπάζοντας τὴν προηγούμενη τάξη πραγμάτων καὶ φέροντας μιὰν ἰδιότυπη («ἐλευθερία»).

Ἐδῶ λοιπὸν ἡ συμμετοχὴ στὴν ἀντιστασιακὴ πράξη παίρνει τὸ βάρος καὶ τὸν χαρακτήρα ἐνὸς («διαβατήριου ἐθίμου», στὴν ὀρολογία τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας¹⁴. Ἡ ἐνηλικίωση αὐτῆς τῆς γενιᾶς (κι ἔχουμε μαρτυρίες γιὰ τὸ πόσο αὐτὴ ὑπῆρξε πρόωρη καὶ ὀδυνηρὴ) σφραγίστηκε ἀπὸ τὸ πέρασμά της μέσα ἀπὸ τὴν ἀντίσταση. Ἡ νεολαία αὐτὴ ἔκανε τὴν εἴσοδό της δυναμικὰ στὴν κοινωνία, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ ἀρετὲς τῆς ἡλικίας της ἦταν οἱ χρειαζόμενες. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν πείρα, τὴ γνώση, τὴ φρόνηση, μετροῦσε τὸ θάρρος, ἡ τόλμη, ἡ φαντασία. Ὅταν τὸ μεγαλύτερο προσὸν ἦταν νὰ μπορεῖς ν' ἀψηφᾶς τὸν κίνδυνο τοῦ θανάτου, ὅπως μόνο οἱ πολὺ νέοι τὸ μπορούν. Καὶ οἱ νέοι μπόρεσαν τότε —καὶ ὄχι μόνο οἱ νέοι βέβαια— νὰ ἐπιβιώσουν ὡς ἄνθρωποι μὲ ἀξιοπρέπεια, νὰ μὴν ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀξίες τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (ἀλληλεγγύη, ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν συνάνθρωπο) ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ τὶς ἐπενδύσουν μὲ ἐντονότερο νόημα καὶ νὰ τὶς πλουτίσουν¹⁵.

Μιὰ ἀναβάθμιση λοιπὸν τῆς νεολαίας στὴν κοινὴ συνείδηση παίρνει σάρκα καὶ ὄστᾶ στὰ χρόνια αὐτά. Ἡ ὀρίμανση τῶν νέων μέσα ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ στὸν ἀντιστασιακὸ ἀγώνα, ἡ μερίδα τοῦ λέοντος στὴν ἀντίσταση, ἡ ἐπιτυχημένη ἀνάληψη εὐθυνῶν καὶ πρωτοβουλιῶν ἐκ μέρους τους, ἀλλάξαν τὸν τρόπο

14. Γιὰ τὴ σημασία τῶν διαβατηρίων ἐθίμων, τὴν ἐπιβίωσή τους στὸ ὑποσυνείδητο καὶ τὰ ὑποκατάστατά τους στὴ σύγχρονη κοινωνία, βλ. Mircea Eliade, *Rites and Symboles of initiation*, ἐκδόσεις Harper and Row, Νέα Ὑόρκη 1975, σ. 132-136.

15. Γιὰ τὴ δυσκολία του νὰ μὴν σὲ ἐξουθενώσει καὶ νὰ μὴ σὲ κατεβάσει στὸ ἐπίπεδο τοῦ ζῶου ἡ πείνα, ἄρα καὶ γιὰ τὴ σημασία αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τῆς ἀντιστασιακῆς δράσης, ὑπάρχει τὸ ἐξαιρετικὸ βιβλίο τῶν πρωτοπόρων ψυχιάτρων Φ. Σκούρα, Α. Χατζηδημόου, Α. Καλούτση, Γ. Παπαδημητρίου, *Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἀγχοῦς* (α' ἐκδ. 1947, ἐπανέκδοση Ὀδυσσεὺς 1991, στὴ σειρὰ Τρίαψις Λόγος). Ἐκεῖ λοιπὸν ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ: «Καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι ἂν ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία δὲν ἔφτανε ἐκεῖ ποὺ ἔφτασε μὲ τὰ λαϊκὰ συστίτια καὶ τὴν πάλη γιὰ τὴν ἐπιβίωση, τὸ δράμα τῆς πείνας θὰ ἔπαιρνε τέτοιες διαστάσεις πρωτογονισμοῦ καὶ βαρβαρότητας, ποὺ κι ὁ καννιβαλισμὸς ἀκόμα θὰ καταντοῦσε συνηθισμένο φαινόμενο [...]» (σ. 348). «Ἐτσι ὁ ἐνστικτώδης ἀνθρώπος τῆς πείνας, ὅπως μᾶς τὸν παρουσίασε ἡ κατοχὴ, εἶναι ἡ ἄρνηση τοῦ ἐξάνθρωπισμοῦ (humanisation) ποὺ ἐπιδιώκει ὁ πολιτισμὸς, εἶναι τυπικὸ παράδειγμα ὀπισθοδρόμησης ποὺ μᾶς παρέχει στὸ ἀκέραιο ἢ ψυχοπαθολογία τῶν σιστεϊνῶν ἐκείνων δυνάμεων, ποὺ ὀνομάζουμε ἐνστικτα» (σ. 351).

ποὺ ἔβλεπαν οἱ ἴδιοι τὸν ἑαυτό τους. Κέρδισαν τὸν αὐτοσεβασμὸ καὶ τὴν αὐτοεκτίμηση. Ἐγιναν σημαντικὰ βήματα στὴν κατεύθυνση τῆς συνειδητοποίησης τῆς ἔννοιας τῆς νεότητος καὶ τῶν δικαιωμάτων της. Ἀσχετα μὲ τίς παλινορομήσεις ποὺ ἡ μεταπελευθερωτικὴ κατάσταση πραγμάτων ἔφερε στὴ χώρα, ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι καίρια γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς νεολαίας. Μήπως ὅμως μόνο γιὰ τὴ νεολαία ἦταν περίοδος ὀρίμανσης καὶ ἐνηλικίωσης; Ὅπως ἔχει πεῖ χαρακτηριστικὰ ὁ Νίκος Σβορώνος: «Ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940 σημειώνει τὴν εἴσοδο τοῦ ἐλληνισμοῦ στὴν ἀνδρική του ὑπεύθυνη ἡλικία»¹⁶.

---

16. Νίκος Σβορώνος, *Ἀνάλεκτα*, σ. 336.